

JANKOVICS JÓZSEF
A LEVÉLÍRÓ BETHLEN MIKLÓS ARCKÉPÉHEZ

SZEGED
1972

A LEVÉLÍRÓ BETHLEN MIKLÓS ARCKÉPÉHEZ

—Két kiadatlan levél közlésével—

Az önéletíró kancellár után ismerjük már az imádságíró,¹ az építész,² de még így is nagyon sok vonás hiányzik Bethlen Miklós portréjából, amely nem lehet teljes iweleinek vizsgálata nélkül. Hiszen az önéletírások alapkérdésével, a „költészet és valóság” viszonyával kapcsolatos kétségek eloszlatását — vagy megerősítését — leg-
hatékonyabban a levéltári kutatás segítheti elő. A ma sem nélkülözhető levéltári bűvárlat fontosságára és nélkülözhetetlenségére jó példa a Bethlen Miklósról is sok adatot összegyűjtő Herepei János munkássága.³

Bethlen Miklós felbecsülhetetlen értékű és mennyiségű levelezése nincs össze-
gyűjtve. Ezért közleményünk inkább ama próbálkozások számát szaporítja, amelyek a nagy erdélyi államférfi és író személyének és pályájának képét próbálják árnyalni, levelei alapján, s egyúttal sejtetni a Bethlen Miklós-i levél sajátosságait. Az itt bemutatott levélrészletekkel, illetve levelekkel azt is szeretnénk bizonyítani, hogy Bethlen Miklósnak is vannak művészi megformálású, irodalmi értékű levelei, akárcsak mes-
terének, Zrínyi Miklósnak, s hogy e levelek közül a korábbiak esetleg az *Önéletírás* irodalmi igényű — ha nem is szándékú — előzményeit jelenthetik. A levelek *művészi értékének* feltárása nem volt az eddigi kutatások középponti kérdése, a legtöbb levél-
közlőt (és olvasót) a levelek forrásértékének vizsgálata érdekelte. Ennek talán az lehet az oka, hogy Bethlen Miklós missziliseinek legnagyobb része közügyekkel, pe-
rekkel, kereskedelemmel foglalkozik; rendelkezik és utasításokat ad, s a levelek tartalma természetesen megszabja azok formáját is. Nyilvánvaló hát, hogy az ilyen levelekben hiába is keresnénk a lírai hangot, a személyességet. A sok gazdasági jellegű levél között mégis meg-megbújik egy-két bensőséges hangvitelű részlet, csakhogy a kérgesebb nyelvű környezet rákövül ezekre a Németh László-definiálta „szépírói szigetekre”.⁴

Előjáróban még annyit, hogy vizsgálódásainknak objektív határai vannak, és közleményünk egy nagyobb, átfogóbb munkának a részlete, amely kiterjed Bethlen Miklós viszonylag teljes levéltanyagának feldolgozására. Jelenleg figyelmünket a ki-
forrottabb, az *Önéletírás*-hoz időben közelebb álló levelekre összpontosítottuk.

A legkorábbi időpont, amelyhez visszanyúlunk, a Bethlen Miklós első házasságát (1668) megelőző időszak. A leendő feleséghez, Kún Ilonához írja a következő levelet, amelyben érdemes megfigyelni a barokkos kifejezésmódot, azt a szóáradatot, amellyel gyengéden öleli körül kedvesét:

„Édes egyetlen gyönyörűségem! Mivel az vak és bolond szerencse vagy hogy a pogányok istenit ne imádjuk, vagy csak emlékezettel is az dolgok úgy hozák, hogy az mikor tü egyik

¹ Gyenis Vilmos: *Bethlen Miklós Imádságoskönyve*. ItK 1957. 63—78.

² B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest 1970. 158—170.

³ Bethlen Miklós ifjúkoráról az *Önéletírás*-on kívül máig is legtöbb adatot Herepei János *Néhány adat [gróf] Bethlen Miklós tanuló-éveiből* című írása közöl: Erd. Múz. 1938. 291—298. és *Adattár II.* 593—603.

⁴ Németh László: *Az én katedrám*. Bp. 1969. 134.

ország szegletében, és akkor az másikban lakjam, ha mikor közel esnénk is egymáshoz, mint, most, én ismét eltávozom...” „Ha Isten módot ád benne, selyemből csináltak egy bokrot, de megkívánom édes görlicém, hogy rászolgálj, az mit elődbe írtam, írd meg. Az bibliát szorgalmasan olvasd, én nékem is igen szépen írj, s tudósíts egészségedről, s arról is, mennyit írtál már s az bibliát is meddig olvastad. Arról bár ne tudósíts, hány himet varrottál, vagy hány orsó fonalat fontál, mert az úgyszólam gyertyabélnek volna jó, vagy annak sem, édes szerelmes kis nagyanyám... mert te kis tolvaj mind elraboltad az szívemet még az tavasszal. Maradok is, édes szerelmes szívem, szép kis görlicém holtig tökéletes szeretőd, igaz hű mátkád.”⁵

A férfi Bethlen Miklós sok tulajdonságát elárulja e levél, most a benne rejlő évdőd, gyengéd humorra hívnánk fel a figyelmet, amely már Mikes hangját igéri.

Közben a tisztességével járó, hivatalos minőségében írt levelek száma nő, s egyúttal a stílusa levetközi kezdeti darabosságát. 1674-ből való az üldözött Bánffi Déneshez írt levél, amelynek különösen érvelő, rábeszélő része méltó a figyelemre, ahol a stílus a cél szolgálatában áll:

„Istenért uram gondold el hazádnak következhető veszedelmét, szép régi familiádnak hírét, nagy jószágodnak virágzó állapotját, az egy gyermekednek szerencsését, feleségednek fogságát és ez világi mulando dolgoknak utána az örökkévalóságot, és ne légy oka az vérontásnak, ne fegyverkezzél, mert mit nyersz vele?”⁶

A levél emlékét megtaláljuk az *Önéletírás*-ban is:

„...írek én külön néki egy levelet, hogy küldje hiteles emberét, hadd vigyem ki abból a tévelygésből az elméjét, hogy nekünk egynéhány ifjú legénynek tulajdonítja; bizony megcsalja magát, mert országgal nagyon dolga, mű csak szolgák vagyunk, eszközök benne”⁷

A fenti két idézet bizonyosság az *Önéletírás* forrásként való használhatóságára.

A Bánffi-per után nem sokkal Bethlen is börtönbe kerül. A „fogarasi korszak” néhány remekbe szabott levelet eredményez, főleg Teleki Mihályhoz írja őket, amelyekben megszaporodnak a hasonlatok, metaforák, bibliai idézetek, „locusok”. A levelek központi témája igazságtalan bebörtönzése és a kiszabadulás reménye:

„...mert oh! lelkelem Uram, ki nagy bűn az büntetésre méltó nagy gonoszt büntetlen el-tűrni, de bizony szintén olyan nagy, vagy talám még nagyobb az ártatlant büntetni...Én pedig ...oly ártatlan vagyok mint az Kegyelmed legkisebb gyermeke.”⁸

Mindkét rabságában érzékenyen reagál a külvilág jelenségeire. „Az lakatot is szinte most veték fel az audientias házam ajtajára, mely jele, hogy már le kell fe-küdni”⁹ — Bécsben pedig csatlakozott a kis magyar kolóniához „Egy Mokus melyis nem regenn jött ide s — olyan Sziligy massat nem lattam”¹⁰

„Igazságtalan rabsága ha meg nem is törte, elkedvetlenítette, megnövelte elkese-redését. Felesége hosszas betegsége, majd halála, kisgyermekeinek egymás után való pusztulása csak súlyosbította a rászakadt sorsot, s a korábban világi hatalomról, dicsőségről álmódzó lelkes, tüzes ifjú magábfordult, töprengő, elmélyedő, mindent százszor is megfontoló, óvatos férfi lett. Mind többet gondolkozik a vallás dolgain — mély hite vezette át a megpróbáltatás súlyos napjain is —, s lassankint egyetlen vígaszává, örömévé a Szentírás lesz.

⁵ Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp. é.n. [1927]. 302—303. Nem betűhív közlés.

⁶ Lukinich: *i. m.* 324.

⁷ Bethlen Miklós *Önéletírása*. Bp. 1955. I. köt. 249. Bev. Tolnai Gábor. Kiad. V. Windisch Éva.

⁸ Teleki Mihály *Levelezése*. Kiad. Gergely Sámuel. Bp. 1916. 238. VII. köt.

⁹ *U. o.*

¹⁰ Géber Antal: *Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról*. ItK 1905. 161.

Értsd: ...olyan szelid, hogy mását nem lattam.

A politikai élettől nem húzódik vissza, de régi heveségét hiába keresnénk már.”¹¹ A 90-es évek közepétől kezdenek szaporodni azok a levelek, amelyekben „nyomorúságos állapotáról” panaszodik. Az 1696—98-ból származó levelek alaphangja szomorú; ligát szervezniek ellene, nem érzi biztonságban magát. Rosszakaróinak száma növekszik, a gubernium is állandó „szomorúsagra es panaszokra” ad okot; javaslatait nem veszik figyelembe, leveleit választatlanul hagyják, az eseményekről, határozatokról nem értesítik. A kancelláriához címzett feliratainak visszatérő motívuma jó hazafiságának kényszerű bizonygatása.

Ezzel már az *Önéletírás* világához jutottunk. E korszakhoz tartozik az a két kiadatlan levél is, amelyet teljes terjedelmében közreadunk.¹² Az első levélből csak úgy kilángol a lelkiállapotára utaló néhány sor; jól illusztrálja azt a légkört, amelyből az *Önéletírás* táplálkozik, és amely Bethlen Miklós-i megfogalmazásban adja tudunkra ugyanazt, amit a korról fentebb mondtunk.

„en nem tudok mind ezekről a fenn forgo materiokról mar többet es jobbat irni. Es úgy el untam hogj maid leis tettem mar elmemet tam de publicis Quam privatis omnib[us] Es vettem magam[na]k tsak az en l[ste] nemmel valo Soli loquiumot, mentere hagvan mind Hazám, mind Hazam dolgat a' hova az l[ste]n ki vezéri ebből a' szelvezsből. A 146. Soltart gjakran eneklem, Ugjlatom Vilag Ur[na]k nem en leszek ados, hanem ő leszen nekem. Senki sem mondhatja. Domum acceptit, Libertatem vendidit. Proroga[t]ijonem imaginatam Leges non admittunt. Ista materia dila[t]ijone corrupta est, & dila[t]ijone si adhuc fiat emorietur”.

A védtelen ember reakciója a 146. zsoltár éneklése: „Az kic méltatlan szenvednec, / Megmenti az jó Isten, / Az nyomorult éhezőknek / Ó ad edelet bőven, / Az foglyokat kihozza, / Rabságból kioldozza.”¹³ A levélidézet azért is érdekes, mert előre vetíti azt, amit Tolnai Gábor „féldeák — félmagyar”¹⁴ megoldásnak nevezett: Bethlen magyarul ismerteti az eseményt, és latinul kommentálja vagy vonja le a tanulságot.

A másik levelet azért találtuk közlésre érdemesnek, mert a gyilkosságot leíró sorokban a „szépirói sziget”-ek — igaz, távoli — előzményét látjuk. A leíró rész jelentőségét nem túlozzuk el, hiszen a tartalom, és a megjelenítő szándék választotta a levélíróval ezt a módszert. Úgy érezzük, akadozó nyelve ellenére is érzékletesen rajzolja a egykori bűnesetet, s a két levél jelzi az utat a Bethlen Miklós-i próza kialakulásához.

A következőkben érdemes még az *Önéletírás* utáni, a bécsi fogságban született leveleket is szemügyre venni. A császári ítélet fordulatot hozott Bethlen levélírói tematikájában és módszerében is. Míg életének előző éveiben állami, országos ügyekben levelezett, most *belterjessé* válnak levelei, kisebb-nagyobb családi, gazdasági intézkedések foglalkoztatják. Ha a korábbi levelekre azt mondtuk, hogy memoárjának előzményei, akkor most az állapítható meg, hogy ezekben a levelekben az *Önéletírás*-ban jól bevált módszerek élnek tovább. A helyzet ugyanaz, mint fogarasi rabsága idején: a levelek *képanyaga* bővül:

„Regen Huzzát megölte az isten, hogy az Frigy Ladához nyúlt, nem azért mert az esetől tartani jó dolog volt, hanem azért, hogy miért töttek volt á Ladat ökör szerkerre, mint Philistaeusok, miért nem vitték az Vallakonn az Isten rendelete szerent. Enis az Isten Ladajat akarám

¹¹ Benda Kálmán: *Bethlen Miklós kancellár*. Hittel 1942. 395.

¹² A két levél lelőhelye: OL Bethleni Bethlen család levéltára, P. 55. 1697. Ebben a csomagban található Bethlen Miklós leveleskönyve, amely az 1696. okt. 10. és 1697. szept. 18. között írt leveleket a „párját” tartalmazza. A 42. lapsos füzetecske 38 levelet foglal magába, amelyek címzettjei: Kálnoki Sámuel, Bethlen Gergely, Keresztesi Sámuel, Apor István, a kancellária és a gubernátor. A 42 lapból mindössze 14 üres. Az alább közlendő levelek a 7. illetve a 26—27. lapon olvashatók.

¹³ Szenci Molnár Albert *Oppenheimi énekeskönyve*. Oppenheim 1612. 108. RMK I. 435.

¹⁴ Tolnai Gábor: *Tanulmányok*. Bp. 1970. 74.

az Esestől oltalmazni s — meg estem, de nem úgy, mint Huzza, mert semmi vetkem nekem abba, ha masok eleitől fogva az en akaratom ellen Ökör Szekerre töttek, vagy ugyan magok felrugtak vagy döntöttek.”¹⁵

A levélnyitó és -záró formulák már megmerevedtek, nem sok változás észlelhető: a Bethlen Lászlóhoz írt tizenhat levél¹⁶ legtöbbször „Édes Öcsém Uram”-mal kezdődik, s „K[e]g[ye]lmed köteles atyjafia szolgaja”-val zárul, de van néhány érdekes kivétel, amelyben „rab” vagy „vén rab” jelző szerepel az aláírás előtt.

A feleségéhez és a József fiához írt levelek már a 70-en túllévő zsémbes öregurat mutatják. Megmosolyogtat, ahogy az otthoni „szófogadatlankodókat” regulázza. Az otthonmaradottak ügyetlen gazdálkodása által okozott károkról szóló híreket dühösen fogadja. Az istenes Bethlen Miklós ilyen bosszús hangulatában a szokásos „isten megaldgyon Edes Feleségem benneteket” helyett „Isten tegyen Strutz madár tojást bellőletek”-kel búcsúzik szeretteitől.¹⁷ Majd pedig nemsokkal halála előtti utolsó levelei egyikében így írt fiának, aki anyja temetésére túl sokat költött:

„Be elvétetted-é; vagy mi a veszélyt irsz, hogy 20 vég feketé posztót vettetek, talám az utat is posztóval terítettétek be az Háztól fogva a Temetőig?”¹⁸

Ezt már akár Mikes Kelemen is írhatta volna.

*

A két kiadatlan levél szövege a következő:

[1]

Sz[ent] Kereszti Edes Komam Uram. Ult[ima] Xbr[is] 1696.

K[e]g[ye]l[me]d 15 es 19 praesentis költ leveletis vettem. Ugj latom megh akkor k[e]g[ye]l[me]d nem vette volt az en leveleimet Komornyik Ur[am] által, en nem tudok mind ezekről a' fenn forgo materiakról mar többet es jobbat irni. Es ugy el untam hogj maid leis tettem mar elmemet tam de publicis Quam privatis omnib[us] Es vettem magam[na]k tsak az en I[ste]nnel valo Soli loquiu[m]ot, mentere hagjvan mind Hazám, mind Hazam dolgat a' hova az I[ste]n ki vezerli ebből a' szel-veszből. A 146. Soltart gjakran eneklem, Ugj latom Vilag Ur[na]k nem en leszek ados, hanem ő leszen nekem. Senki sem mondhatja. Domum accepit, Libertatem vendidit. Proroga[ti]onem imaginatum Leges non admittunt. Ista materia dila[ti]one corrupta est, & dila[ti]one si adhuc fiat emoriatur. Komam Aszszony betegseget kivanom szivesen I[ste]n gyogyitsa. A Barsony Csipke Arany mü mind kellene sietve.

Az Expeditiok Cathalogussat Taxátor Ur[am] Ra[ti]ojat el varom, mert latom, hejaba varom en a Cancellaria önkent valo discretiojat, ha maskeppen nem fogok k[e]g[ye]l[me]dtekhez. Azt tudom I[ste]n lat velle Ezer Taller arru Argenteriaival szerencseltettek az Uj Esztendőben leg alabb. Ez Joco serium. Ajanlom I[ste]n K[e]g[ye]l[me]d be K[e]g[ye]l[me]d, es kivanok örvendetes uj [esz-tendöt] K[e]g[ye]l[me]d[ne]k. V. Kamaras. ult[ima] Anni. 1696.

Az Aran] mivet bar csak ad 28. Jan[uar]y] Vajara a' Lakadalomban vihetne Komam Absolon Ur[am], kinekis irta[m] rolla. A Vasarlastol Csipketöl maradó penztis kerem küljge le mind K[e]g[ye]l[me]d mind Caradin Ur[am]

En felek Palatinus Ur[am] miattam bünteti Maramarost, es mind a' Guberniumert az egesz Partiumot, Ezt illik Palm, Kinszký s-Lichtenstein Ur[na]k megh mondani. Certe de Maramaros actum est, si non corrigitur, Quare non possunt idem facere, quod Heizler Anno praeterito, semel 800.

Portiones ex pungendo & dicendo Forfitan non vultis unquam amplius habere Maramaros.

¹⁵ Géber: *i. m.* 161.

¹⁶ Lukinich: *Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról.* ItK 1906. 80—93.

¹⁷ Gyárfás Elemér: *Bethlen Miklós kancellár.* Dicsőszentmárton 1924. 222.

¹⁸ Gyárfás: *i. m.* 225.

Keresztesi Samuel Ur[na]k Sz[ent] Miklos 1. 7br[is] 1697.

K[e]g[ye]lmed 29 Augusti költ levelet becsüllettel vettem. Hogy K[e]g[ye]l[me]d az Boer Simon Ur[am] levelet nekem megh küldötte megh szolgalom. Ami penigh a Sorol valo K[e]g[ye]lmed egeszsz irásat nezi, en arra most nem irok, hanem csak hagyom Seradara, akkor az Ur Gubernator Ur[am] Bogatra jöven s az több Urakis ugy hiszem, az K[e]g[ye]l[me]d irasat megh mutatom, mivel enis oda megyek, talam K[e]g[ye]lmedis ott leszen, mindaztaltal ha K[e]g[ye]lmed ott n[em] lenneis, en megh mondom. Hogy K[e]g[ye]lmed az Hirekröl engemetis tudositott megh szolgalom K[e]g[ye]lmed[ne]k nekemis írják azt, hogy az Török melle most igen Keves Tátár JoHetett, mert az Muszka es Kozák igen megh nyomván a Tátárt, megh az Bucsaki Tatarnakis mind Krim segicsegere kellet mennie.

Azomban hogy az Saxoniai Elector már Krakkoban bement, es benn az Kiralyi Varban lakik, mindaztaltal az Elenkező felek mostis kemenyked[nek], de az Orszagnak nagyob resze[n] Ugyan az Electorral tartya, az Hadok[na]kis az Elector megh fizetven, igen nagy kedvesseget nyert elöttök.

Olah Püspök[ne]k kit töttek en nem tudom, mert ez az mi Jambor Püspökünk nekem ket rendbeli levelemre sem teszen választ, irtam volt enis felölle, hogy tudoscison engemetis, de en nem erdemlettem megh azt eö K[e]g[ye]lmetöl, hanem az Ur Gubernator Ur[am] írja hogy már tettek de nem írja kit es hogy eö K[e]g[ye]lme már Passustis adott neki az Confirmatioert valo be menetelre Havasalyföldébe[n], ennekemis Tordán volt ugyan értésemre hogy azt akarjak de en nem Javallotta[m] s-felek hogy az I[ste]n minket bizony megh büntet azert az Olah Nemzetcségért hogy ollyon semmirevalok[na]k tartyak öket, es különben nem viselünk gondot rajok, Ugy hiszen leszen kez-fogojok Baranyai Uramek reszeröl ha I[ste]n megh n[em] gatollya, mert az minap Apor Uramek memorialetis adanak az Olah Püspöki teteleröl az Guberniumnak a Catholica Religio reszeröl.

Ilyen szomorú Casusrol kell K[e]g[ye]lmed[ne]k írnom, es egyszersmind K[e]g[ye]lmed tisztí s kötelessere kenszeritenem: Tegnap szinte estvefele Groff Pekri Lőrincz Ur[am]na]k egj Kiraly Istvan nevü Istvan hazan lako Biraja Sülyyebef[n] lako Pap Andrassal edgjüt egy nehany embereket fel veven Sülyyéböl majd mind említett Pekri Lőrincz Ur[am] Jobbagyit rea mentek a Medvesi szena füre, melyet a[m] memoria[m] hominuf[m] mind bekessegesen ezek birtak, es ott valami praentiojakra nezev fel raktanak harom buglya szenát, és el vittek, ott kaszalván az Medvesiek töttek Medvesreis hirt, es osztan mind az ott kaszalog, mind penigh az falubeliek ki mentenek oda, holis osztan mint s hogy lett Koztek az dolog, hosszsu volna az historiaja, idővel megh vilagosodik, elég az hogy Pap András aval a Kiraly Istvannal egygyütt vissza fordult es maga Pap Andras haromszor csappantotta a puskát Jobbagyimhoz, s el nem sülven puskaja, neki biztotta azt az Kiraly Istvánt, s ugy lötte föbe egy Jo Iffju legeny magom kölcsegemen kerekessgre tanitatott Magyar Jobbagyomöt hogy a bizony keves idő mulva csak megh holt, melyet latvan az Medvesiekis üzöben veték a Gyilkosokat, es egy Szavuly nevüt közüllek megh fogtak, de Pap András es Kiraly István az puskasok el mentenek, Kiraly Istvan megh fogasarol en ugyan meg az estve irtam Pekri Lőrincz Urnak, de eö K[e]g[ye]lme othon n[em] volt es igy annak megh fogasaban ugy hiszem semi sem telik azon az Uton hanem Lelkeben Jar K[e]g[ye]lmed[ne]k disponalyon Ugy felöllye Tiszt Uraik[na]k hogy fogottassek megh. Mivel pedigh Pap Andras[na]kis semmi Residentiaja nincsen, hanem csak Felesege Joszagara szállatt, ötetis K[e]g[ye]lmed fogossa megh az Articulus szerent, ugj mint Residatlan Nemes embert, mert n[em] hiszem hogj megh allya a sárt, el szökik, es az ártatlan vér K[e]g[ye]lmetekre fog kiáltoni Tisztekül, Szávult penigh en ma kisertetem Fejervarra, es ezen levelem szolgalm által most Assignalom K[e]g[ye]l[me]d[ne]k ugj mint Tiszted (?) kezefen] paroncsolyon K[e]g[ye]lmed Fejervarra, tartossek ugj mint Gyilkos es halalra valo es noha az öcsem Pekri Ur[am] Fő Ispán, de se kezessegen se maskent mint gyilkost el ne bocsattassa k[e]g[ye]lmetek migh az törvény el nem bocsattya. Kiraly Istvan es Pap András megh fogogatasa penigh megh leven, terminallyon kerem K[e]g[ye]l[me]d[e]jt, hogy igazodgyék minel hamarabb dolgok, mert Szavullal ugyan a ki keznél vagon, en tudnám az Tertialis Processust, es megis erdemlené Szavul az halált, mert noha imezek puskasztak ugyan, de mindennek az egeszsz dolognak Szavul volt az indittoja de nem akarok azon a magam Forumomon procedalni, kivaltkeppen hogy Pekry Lőrincz Ur[am]is hazanal nincsen, tudom K[e]g[ye]l[me]d eljár az igassagban. Ezen Szolgalm be megyen Fejervarrais, es mind az K[e]g[ye]l[me]d parancsolattyát mind oda, mind az Tisztek[ne]k, mind az en hozzam valo valaszát el hordozza.

K[e]g[ye]l[me]d joakarattyát meg szolgalom es ajanlom I[ste]n oltalmab[an] Sz[ent] Miklos. 1. 7br[is] 1697

MIKLÓS BETHLEN AND HIS LETTERS

The letters of the famous seventeenth century Transylvanian politician and memoirist have not been examined as works of art yet. This study is to prove his capacities in letter-writing, too. On the one hand Bethlen's letters are trusty sources for historians and on the other, lend themselves to follow the development of his prose, before and after his chef-d'oeuvre: *Memoires* (Önéletírás). Two unpublished missives are added to represent the forerunners of his methods used in his well-known book.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
(SECTIO PHILOLOGICA)

Nyelv és irodalom. I. 1955.

Nyelv és irodalom. II. 1956.

Irodalom. I. 1958.

Irodalom. II. 1959.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus I. (1960—1961) 1961.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus II. 1962.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus III. 1963.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IV. 1964.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. V. 1965.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VI. 1966.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VII. 1967.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VIII. 1968.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IX. 1969.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus X—XI. 1971.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XII. 1972.